
Friese Vereniging, 'die haar het meest geleeke, (...) [wilde] slechts zusterlijk samengaan', de verenigde 'Vrienden der Waarheid' zagen 'met wantrouwende blikken op haar programma en arbeid neêr'.⁷⁹

Het Nederlandse Réveil: een beweging met vele sociale geleidingen
Vos gaf het in 1891 niet aan, maar voor mij staat vast, dat op de achtergrond van de door hem gememoreerde geringe bereidheid om zich als orthodoxen te verenigen, standsverschillen een rol hebben gespeeld. Dat het Nederlandse Réveil zeker vanaf 1848 een in sociaal opzicht pluriforme beweging is geweest, blijkt overduidelijk uit wat hierboven werd beschreven. Toch is het wellicht goed daar nog enkele uitspraken van tijdgenoten aan toe te voegen.

Zo bijvoorbeeld het commentaar van een kritisch buitenstaander als J.A.M. Mensinga, predikant te Sijbekarspel, op de Odeonvergadering van 1848: 'Ik houde de gebeurtenis van 18 Augustus j.l. voor een hoogstgewichtig feit in de tegenwoordige geschiedenis onzer Kerk. (...) Als kenmerk van een ontwaakt Kerkelijk leven mag het ons niet anders dan welkom zijn. (...) Laat ons niet ontrusten, noch (wij Predikanten, namelijk) er ons tegen laten innemen, of dat er zoovele leden der Gemeente aan het hoofd en in het lichaam dier beweging staan, of dat er zoovele Kerkelijken zich aan haar aansluiten. Zij kan eene soort van *Revival* zijn in onze Kerk, die ons de Amerikaansche *Revivals* besparen of onnoodig maken kan, verschijnselen (...) waarvoor ook onze nuchtere volksaard minder geschikt is'.⁸⁰ Dat de door Mensinga bedoelde gemeentelieden zeker niet 'voornamelijk' aristocraten waren, maar dat vooral Groen in 1848 en later jaren in brede kring volgelingen verwierf, blijkt uit Wormsers boven reeds aangehaalde brief van 23 september 1850. Daarin meldt de Amsterdammer dat hij met succes vier presentexemplaren van Groens *De Nederlander* heeft uitgezet bij 'den ordentelijken middelstand, als winkeliers, werkbazen enz., die (...) [dit dagblad] nog slechts bij gerucht kenden, maar waarvan sommigen besloten hebben het Handelsblad af te schaffen, en de *Nederlander* te lezen. Ik waardeer het alle[s]zins dat de hoogere standen goed worden ingelicht, maar stel er ook veel belang in dat de in waarheid nog zeer groote schaar van geloovigen uit de middel- en lagere standen worde bemoedigd, opgewekt, bevestigd'. Drie maanden later komt Wormser op dit thema terug. Graag ontvangt hij geschriften van Groen om die te verspreiden. 'Ik heb [immers] onder mijne vrienden *kantoorbedienden, boekhouders, winkeliers, werkbazen*; deze zijn om het zoo eens te noemen, mijne *zendelingen*; – knappe, vaste mensen, die door hunne gesprekken met patroons en anderen veel goeds doen, maar van hun schraal inkomen niets kunnen afzonderen om boeken te koopen; (...) Zend mij [daarom] s.v.p. *alles* wat (...) ongebruikt zou blij-

Utrecht 1865, 3-6.

⁷⁸ http://www.hdc.vu.nl/Images/Kerkelijk_weekblad_tcm215-135681.pdf (29 maart 2017).

⁷⁹ G.J. Vos Az., *Groen van Prinsterer en zijn tijd*, 1800-1876. (...) II, Dordrecht 1891, 257. Zie voor wrijvingen tussen Waarheidsvrienden en CV ook: Mink, *Op het tweede plan*, m.n. 89v.

⁸⁰ J.A.M. Mensinga, *De zaak der Formulieren van Eenigheid in de Nederlandse Hervormde Kerk aan een kalm, naauwkeurig en onpartijdig onderzoek onderworpen. Tot bevordering van den vrede en de eer der kerk*, Amsterdam 1848, 74v.

⁸¹ Wormser, *Brieven* I, 137, 165.